

A korai fejlesztés története professzionalizáció-elméleti megközelítésben

Egy kutatási terv ismertetése

Szabó Gábor¹ – Garai Imre² – Szabó Zoltán András³

Bevezetés

A tervezett kutatás a korai fejlesztés magyarországi történetének vizsgálatára irányul, amelynek eredményeképpen egy olyan disszertáció készül, amely a korai fejlesztés magyarországi helyzetének megismerését és e területen jelenlévő tudományágak közötti interdiszciplináris kapcsolatok feltárását és értelmezését kívánja megvalósítani.⁴ A tervezett vizsgálat ezzel összefüggésben a koragyermekkori intervenció részeként értelmezhető *korai fejlesztés*, illetve a „gyógyító pedagógiák/speciális pedagógiák” (Forrai, 2019; Gordosné, 2012; Hári, 1997; Vértes O., 1940) fejlődésének történeti áttekintése, elemzése és értelmezése által kívánja annak neveléstudományi aspektusait feltárni a hazai irányzatok és részben a nemzetközi recepciós hatások tükrében. A kutatás az induktív tartalomelemzés (*grounded theory* – vö. Corbin & Strauss, 2007) módszerével történő megismerésre épül, továbbá hálózat- és diskurzuselemzési szempontok bevonásával zajlik. E terület mélyebb megértéséhez elengedhetetlen a neveléstudomány tudománytörténetének és -elméletének hazai és nemzetközi kontextusban történő vizsgálata, különös tekintettel annak ontológiai és episztemológiai alapvetéseinek nevelésfilozófiai aspektusaira – problémátörténeti megközelítést alkalmazva. A kutatás ezt a pedagógiai jelenségként azonosított problématerületet a szövegeken keresztül történő, részben hermeneutikai, interpretatív vizsgálatát kívánja bemutatni; továbbá a professziókban megnyilvánuló tudáskonstrukciók elemzését nyújtani – professzionalizáció-elméleti megközelítésben (Abbott, 1988; Garai, 2022; Németh, 2005).

A koragyermekkori intervenciók ellátórendszerét, annak intézményrendszerét, szakemberszükségletét és -képzését, valamint joghatósági szabályozóit tekintve több, különböző terület kölcsönhatása és kapcsolata alakítja, úgymint egészségügyi és szociális ellátórendszer, valamint oktatásügy. E rendszerszintű komplexitás és a különböző szakterületek szereplőinek egyidejű jelenléte meghatározott szempontok szerint kihívásként értelmezhető az ellátórendszer hatékony működését illetően, miszerint a minőségi ellátáshoz való megfelelő időben történő hozzáférés – területenként eltérő módokon – országosan is jelentkező problémaként azonosítható (Kereki & Lannert, 2009; Kereki, 2020).

A tervezett disszertáció a koragyermekkori intervenció részeként értelmezhető *korai fejlesztés* magyarországi helyzetének reprezentációját annak történetiségében kívánja vizsgálni a területen jelenlévő tudományágak kapcsolatainak feltérképezésén

¹ Semmelweis Egyetem Pető András Kar – Konduktív Pedagógiai Intézet; ELTE PPK
Neveléstudományi Doktori Iskola

² Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar – Neveléstudományi Intézet

³ Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar – Neveléstudományi Intézet

⁴ Jelen tanulmány a szerző ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola által elfogadott kutatási terve alapján készült, annak szerkesztett változata. A készülő disszertáció munkacíme: A magyarországi koragyermekkori intervenció/korai fejlesztés helyzetének neveléstudományi aspektusai – A korai fejlesztés története professzionalizáció-elméleti megközelítésben.

keresztül. A feltárás az orvostudomány felől a neveléstudomány felé ható tényezők azonosítására tesz kísérletet.

A kutatás középpontjában tehát a jelenlegi ellátórendszer fejlődésének feltárása mellett a *korai fejlesztéssel* szorosan összefüggően a neveléstudományi diszciplína szakmai kommunikációjának és kognitív tartalmainak változása, valamint azok a köznevelés területén jelenlévő célzott pedagógiai beavatkozások rendszerére gyakorolt hatása és kölcsönhatása áll. Mindehhez felhasználva a jogforrásokban és jogi természetű anyagokban megjelenő változásokat, szak- és közpolitikai megközelítéseket; a *politikai diskurzust*, illetve ezek kapcsolatainak feltárása révén interdiszciplináris tartalomelemzési és hálózatelméleti megközelítésben vizsgálva e területet, és e területen jelenlévő professziókat.

A jelenség azonosítása és problematikája

A tárgyalt témakör interdiszciplináris jellege minden érintett tudományterület vonatkozásában szembeűnő, s eredményeiben – a tudományos megismerésen és tudományos igazságok feltárásán túl – a következtetések nagyrészt társadalmi cselekvés felé való elmozdulás lehetőségét nyújtják, amely alatt értendő a szakpolitikai változások és irányvonalak alakításának szándéka (némely esetben szorgalmazása), amely a szakpolitikai jelleg okán (például a különböző koragyermekkorai intervenciók programok révén) a tárgyalt jelenség és terület törvényhozással összefüggő – mint a társadalmi változás egyik formáló és szabályozó aktusaként is értelmezhető – joghatósági megjelenés dokumentumainak vizsgálatát teszi indokolttá az átfogó és mélyebb megértés miatt (Abbott, 1988).

A tudomány és törvényhozás / tudomány és politika közötti kapcsolat jellemzői, annak minősége, iránya és kölcsönhatásai korántsem egyértelműek. A tervezett kutatás tágabb homlokterébe beletartozik annak bizonyos szempontok szerinti meghatározása, hogy történetileg miként ragadható meg e jelenség társadalmi-szellemi dimenzióban (Bourdieu, 2002; Sanda, 2012), azon felül, hogy kölcsönhatás feltételezhető, még kérdéses, így feltárandó ennek folyamatként való értelmezéseiből fakadó jellemzőinek és időbeliségének minősége és értelmezése, az egymásra hatás mélyebb, kevésbé nyilvánvaló aspektusainak feltárása.

Jelen keretek között a részletes elméleti és szakirodalmi háttér bemutatására nincs mód, ugyanakkor az eddigiekből talán láthatóvá vált, hogy a gyermek fejlődésével kapcsolatban több, különböző megközelítésből táplálkozó elmélet született az utóbbi évtizedekben, amelyek hozzájárultak a gyermekkel (és humánfejlődéssel) foglalkozó diszciplínák jelenlegi értelmezési kereteinek fejlődéséhez, bővüléséhez, és ezáltal az egymással csak érintőlegesen kapcsolódó *professziók* együttműködésének alapjait teremtték meg – többek között a pedagógiai beavatkozások tekintetében.

A kutatási probléma meghatározása - indoklás

Tekintettel arra, hogy bizonyos nézőpontból fiatal, s ezáltal dinamikusan változó és fejlődő rendszerről és különböző szakmákat, szakértői csoportokat és tudományterületeket érintő területről lévén szó, megállapítható, hogy a különböző képesítéseket adó (orvos, védőnő, gyógypedagógus, konduktor, logopédus, gyógytornász, pszichológus, szociális munkás, művészetterapeuta) képzések eltérő fejlődéstörténe-

téből, hagyományaiból és megközelítéseiből fakadóan a gyermekek és családjakkal való célzott – adott esetben pedagógiai jellegű rehabilitációs és rehabilitációs – beavatkozásokat nyújtó szolgáltatások rendszere igen szerteágazó, továbbá a szolgáltatásokat nyújtó szakemberek ismeretei, tudása az előbbieken vázolt okból eltérő lehet (vö. Feldman, 2004).

Mindez lehetőséget kínál a széleskörű intervenciós eljárások közötti választásnak és alkalmazásnak, ugyanakkor – a neveléstudományi fókuszra képező pedagógiai jellegű beavatkozások tekintetében – éppen (rövid időablakot célzó) sokszínűsége az, amely – megfelelő intézményes és alapjaiban egységes ellátórendszer és átfogó szakmai konszenzus által elfogadott irányvonal hiányában gátja is lehet a gyermek optimális életéveiben kezdődő intervenciós munkának (Kereki & Lannert, 2009). Így akadályozhatja az optimális fejlődési út megtalálását, s ezáltal az esetlegesen fennálló – szociális, biológiai, kulturális – hátrányainak kompenzálásából fakadó társadalmi integrációját (Guralnick, 2008).

A terület tudástartalmainak, információinak és adatainak jelentős bővüléséből látható, hogy a különböző pedagógiai ellátásba vont gyermekek és családjaik köre szignifikánsan megnövekedett, és a területen meghatározó jelenléttel bíró szakmai és tudományos megközelítések – szabályozói funkcióik révén – nem csupán az egyéni és szubjektív szabadság és tér kereteit határozzák meg, hanem a meghatározni kívánt alanyok (óvodáskort megelőző) életkori sávját is tágítja és vonja a pedagógia hatáskörébe és terébe (vö. Foucault, 1990 nyomán Németh, 2014), továbbá már nem kizárólag a diagnosztizált fogyatékkal élő gyermekek és családjaik köré szerveződik a koragyermekkorhoz kapcsolódó pedagógiai szolgáltatások rendszere, az ellátott-ellátandó-ellátásba utalt alanyok köre is bővül (Kereki, 2020; Woodhead et al., 2014).

A fentebb vázolt nehézségek leküzdésére, az ellátási utak világossá tételére, a programok hatékonyságának növelésére irányuló kísérletek mind hozzájárultak a gyermekek és családjaik jogainak és érdekeinek minél szélesebb körű biztosításához, azonban a téma joghatósági aspektusainak és szakmai diskurzusainak tartalomelemzés módszerével történő feldolgozásáról nem található szakirodalom, valamint mindezt hálózatelemzési megközelítésben ezidáig nem vizsgálták, továbbá kialakulásának történeti aspektusait feltáró *átfogó* tanulmány nem áll rendelkezésre, csupán sporadikusnak tekinthető visszaemlékezések elérhetők.

A vonatkozó szakirodalmi feltárás megközelítéseiből kifolyólag a folyamatainak megértéséhez szükséges a terület problémátörténeti nézőpontú vizsgálata (Garai, 2022; Németh & Pukánszky, 2004), ahol a perspektíva kellően tág, a vizsgált terület fókuszja azonban egyre szűkülő, amely által a kapcsolódási pontjainak neveléstudományi fókuszú megértése révén újfajta irányvonalakat, értelmezési kereteket alakíthatunk ki, valamint adott esetben törvényszerűségeket is feltárhatunk.

A neveléstudományi (tudományelméleti és -történeti) fókuszra az a jelenség adja, amellyel az óvodai (és adott esetben iskolai) nevelést megelőző időszakban a gyermekek fejlődését elősegítendő pedagógiai beavatkozások lehetősége teremtődött meg, átjárást biztosítva a medikális és pedagógiai tér között, beemelve a gyermeket és családját – akár már a megszületése pillanatában – egy szabályozott, célorientált és *fokozatosan intézményesülő*, s ezáltal a korábbi szervezeti egységektől elkülönülő pedagógiai térbe és időbe.

A tervezett kutatás e magyarországi szolgáltatások közoktatási és köznevelési rendszerben jelenlevő pedagógiai beavatkozásokat (korai fejlesztés és gondozás mint a koragyermekkorai intervenció része) a szakmai diskurzusokban / tudományos mezőben fellelhető és az ezzel szorosan összefüggő szakpolitikai szabályozásokban – a törvényhozás szövegeiben – megjelenő tartalmak felhasználásával kívánja vizsgálni problémátörténeti megközelítésben. Nevezül, hogy hogyan változott, alakult, bővült a koragyermekkorai (adott esetben szüléstől kezdődő) pedagógiai, főként *gyógypedagógiai és konduktív pedagógiai* beavatkozások rendszere, szabályozása – a közoktatási és köznevelési rendszerbe illesztése – és mindez milyen kapcsolatokat alakított ki, hozott létre a különböző tudományterületeken jelenlevő gyakorlati (adott esetben medikális, szociális) térben működő ellátási formákkal, az abban jelenlevő professziók képviselőivel.

Ezzel összefüggésben a kutatás homlokterébe kerül a professziók alakulására irányuló feltárás, miszerint e terület változása volt-e, és ha igen, milyen hatással azok módosulásaira, s mindezek kölcsönhatásai milyen kapcsolatokat mutatnak, a kapcsolódási pontjainak értelmezése segítheti-e a terület és az ellátórendszer fejlesztését. Mindezt professzionalizáció-elméleti keretben jogi és eszmetörténeti megközelítéssel is bevonva a vizsgálódás terébe, amely vizsgálat a joghatóság formálásnak nem csupán kronológiai, és a hivatáscsoportok belső és külső viszonyrendszerének feltárására irányul, hanem az ezzel együtt járó politikai-jogi-hatalmi változások feltárását is célozza (Garai, 2022).

A tervezett kutatás során vizsgálni kívánjuk, (1) hogy hogyan változott, alakult, bővült a koragyermekkorai pedagógiai (gyógypedagógiai, konduktív pedagógiai) beavatkozások rendszere, szabályozása – a közoktatási és köznevelési rendszerbe illesztése – és mindez milyen kapcsolatokat alakított ki a különböző tudományterületeken jelenlevő – adott esetben medikális és szociális – térben működő ellátási formákkal, az abban működő professziók képviselőivel. Mindemellett érdeklődésünk tárgya magára a professziók alakulására irányul, (2) miszerint ezek kölcsönhatásai milyen jeletet mutatnak, a kapcsolódási pontjainak értelmezése segítheti-e a terület és az ellátórendszer fejlesztését.

Hiszen a jelenben felmerülő kérdéseinkre adott válaszok minősége bizonyos értelmezések szerint függ a helyzet kialakulásához vezető összefüggések megértésétől, a történeti interpretáció a jelenről alkotott képünket is alakítja (vö. Garai, 2022). A kutatás tágabb időbeli keretét a 20. és a 21. század alkotja, így a témát az ebben az időszakban kibontakozó neveléstudományi diszciplína tükrében kívánjuk vizsgálni, ugyanakkor a forráskutatás és feltárás, illetve a módszertani keretrendszer várhatóan szűkebb időszávot ölel majd fel, mindazonáltal az időintervallumot – tekintettel a kutatás keretére, módszertani megközelítéseire és várható forrásbázisára – szükséges szélesre tárni az átfogó, csaknem teljes spektrumot lefedő vizsgálat igénye okán.

A kutatás általános céljai és kérdései

1. Annak feltérképezése, hogyan alakult a hazai koragyermekkorai intervenció részeként értelmezhető korai fejlesztés fejlődése kialakulásától napjainkig Magyarországon, s e terület milyen mértékben jelenik meg a neveléstudományi diskurzusokban, milyen kapcsolódási pontokat mutat egyéb tudományterületekkel.

2. Annak megállapítása, hogy milyen közös jellemzők ismerhetők meg és azonosíthatók a különböző tudományterületek szakmai protokolljaiban, a tudományos térben történő kommunikációjában és a politikai diskurzusokban.

3. Annak megállapítása, hogy e terület változása, szabályozása milyen képet mutat a területen jelenlévő professziók változásaival összefüggésben és összevetésben, kölcsönhatásai miként értelmezhetők.

A kutatás céljaiból származtatott kutatási kérdések a következők:

1. Mi jellemzi a koragyermekkor (születéstől a tankötelezettség megkezdéséig tartó időszak) célzott pedagógiai szolgáltatásokkal foglalkozó tudományos diskurzusokban megjelenő szakmai tartalmat Magyarországon a 20. és 21. században?

a) E szakmai tartalom és a szabályozói tér jogszabályokban megjelenő változásainak kölcsönhatásában milyen jellemzők azonosíthatók,

b) mindez társadalmi hatásait tekintve hogyan változott – különös tekintettel a gyógyító/speciális pedagógiák fejlődéstörténetének alakulására, professzionalizációjára a társadalmi és politikai változások és sajátosságok tükrében – különös tekintettel a joghatósági folyamatokra?

Kutatási keret, módszerek és források

A korábban említett professzionalizáció-elméleti megközelítés fényében, valamint a kutatás hivatástörténeti aspektusainak feltárásával összefüggésben elmondható, hogy a területen jelenlévő szakértői csoportok kritikai történeti személetben egymástól függő rendszerben értelmezhetők, még abban az esetben is, ha különböző joghatósági szabályozók ellenőrzése alá tartoznak. A keretek bemutatásához Andrew Abbott 1988-ban, *The System of Professions* című könyvének keretrendszerét hívjuk segítségül, amely elméleti megközelítésében úgy véli, hogy a hivatások (szakértői csoportok) története alapvetően a jogi kontroll meghatározásáért folytatott viták történeteként értelmezhető. Értelmezésében a hivatások fejlődése a közöttük fennálló kölcsönhatásokból ered, ezen kapcsolatok értelmezését viszont az határozza meg, miként gyakorolnak joghatósági kontrollt a területen. Kutatásai szerint a magasan kvalifikált csoportok/testületek fejlődése alapvetően azok absztrakciós készségük minőségében rejlik, amely esetében azt jelenti, hogyan képes eljárásait kiterjeszteni egy adott területre, illetve – elsősorban – hogyan és miként képes egy adott jelenséget problémaként azonosítani a kulturális mezőben, amely problémára megoldásokat fejleszthet ki. Mindebből következően e megközelítés, még ha limitációkkal is, hiszen a poszt-socialista országok eltérő fejlődési struktúrával rendelkeznek az Abbott által bemutatott modell mintául szolgáló észak-amerikai és kontinentális európai szakcsoportoktól, karakterisztikailag mutatnak hasonlóságot az említett szakértői csoportok tekintetében, alkalmasnak bizonyul a vázolt probléma kezelésére. Ezért e modell az elméleti megközelítés fontos pillérének tekinthető, amelyet egyrészt annak limitációival kezelünk, másrészt tartva a kutatás hermeneutikai, interpretatív megközelítését, valamint a grounded theory hibrid jellegére és az ebből fakadó lehetőségeire tekintettel tervezzük kiegészíteni mindazt, s az esetleges eltérésekre megoldást találni az elméletalkotás irányába hatóan (Abbott, 1988; Corbin & Strauss, 2007; Garai, 2022; Németh, 2005; Szabó, 2015).

A következőkben leírásra kerül a módszertani megközelítés, valamint a forráscsoport, amely az előbbieken vázolt kerettel összhangban a szakértői csoportok egymás közötti diskurzusára, valamint a jogi arénára fókuszál.

A kutatási módszerek és források ismertetése és indoklása

A kutatás módszertani gerincét az induktív tartalomelemzés adja, a grounded theory (megalapozott elmélet) megközelítés (Corbin & Strauss, 2007), amellyel célunk a terület fejlődésének és alakulásának; a különböző tudományos terekben megjelenő és így vizsgálható tartalmainak feltárása. Ezzel összefüggésben vizsgáljuk, hogy a törvényi szabályozás milyen mértékben követte a szakértői tartalombővülést, hogyan és milyen mértékben reagált a korszak változásaira, a hivatáscsoport által támasztott és a társadalmi igényekre, hálózat- és diskurzuselemzési szempontokat is behívva, vizsgálva a terület kapcsolódási pontjait, amely az ember mint alany szempontjából teremt fontos nézőpontot – elsősorban, de nem kizárólagosan – a köznevelési rendszerben is folyamatosan alakuló és bővülő terület fejlődését szem előtt tartva. A terület tudományos térben megjelenő reprezentációját kívánjuk vizsgálni, tehát az írott neveléstudományi diskurzusban megragadható jelenlétét, amely okán heterogén forráscsoport használatát tervezzük.

Tudománytörténeti szempontok alapján, valamint az előzetes forráskutatás, a definíció-evolúció és a szemantikai kérdések eddigi feltárása egyrészt az orvostudományi és neveléstudományi terület folyóiratokban megragadható tartalmainak összevetését indikálja, amely jelen esetben egyrészt az 1892-től megjelenő Magyar Paedagogia/Magyar Pedagógia és a Magyar Tudományos Akadémia V. Orvosi Tudományok Osztálya által gondozott periodikák (Acta Microbiologica et Immunologica Hungarica / Acta Microbiologica 1954–2001; Acta Physiologica: 1950–1999), valamint, amennyiben a megfelelő elméleti telítettség eléréséhez szükséges további forrást bevonni, úgy a Gyermekgyógyászat (1950–) és az Orvosi Hetilap (1857–) folyóiratok, valamint indokolt esetben a Gyógypedagógiai Szemle (1973–), Gyógypedagógia (1971–1989) és a Magyar Gyógypedagógia (1909–1943) című folyóiratok tartalmi összevetése jelentené – a kezdetek feltáráshoz és a folyamat megértéséhez. Másrészt, mint a nyilvánosság egyik szférájaként értelmezhető – oktatáspolitikai szempontból lényegesnek tekinthetően – politikai diskurzusok kerülnek előtérbe, amely esetben a törvényhozás dokumentumait vizsgálánk, különös tekintettel az 1940-től elérhető forrásokra. Mindkét tágabb forráscsoport (periodikák és az Országgyűlés dokumentumai) a nyilvánosság szférájaként értelmezhető, ezáltal alkalmas a kutatási probléma kezelésére. Alapvetően szövegek elemzésén keresztül történő megismerésre törekszünk.

E vizsgálat – adatrögzítés – három fázisból áll: nyílt kódolás, axiális kódolás és szelektív kódolás. E módszertani megközelítés célja az empirikus adatok felől az elméletalkotás irányába való haladás. A vizsgálat tehát elsősorban feltáró jellegű, de a kapcsolódó elméleti (szakirodalmi) háttér révén deduktív komponenseket is tartalmaz (Corbin & Strauss, 2007). A formálódó kódok többszöri próbát követően kerülnek véglegesítésre a kutatás megbízhatóságának növelése érdekében (vö. Saldana, 2013). A rendkívül nagymennyiségű adat rögzítésében, tárolásában, valamint a tartalom rendszerezésében, elemzésében és az adatok/eredmények vizualizációjához az ATLAS.ti tartalomelemző szoftver használata nyújtana segítséget. A tartalomelemzés

egyik fázisaként – az axiális kódolás során – a kategóriák hálózati vizsgálatára is lehetőség adódik (Brailas, 2014; lásd még Barabási, 2016), e hálózat felépítéséhez a yEd elnevezésű diagramszerkesztő szoftver használatát tervezzük.

Várható eredmények és összegzés

Mint minden feltáró jellegű történeti kutatás e vizsgálat is – részben – a jelen problémáinak a vizsgálatával is foglalkozik. E megközelítésben a feltáró munka, reményeink szerint a kutatási kérdések megválaszolása által a tárgyalt terület széleskörű szakmai és tudományos tudásaihoz járul hozzá. A megközelítés lehetőséget ad arra is, hogy ne csupán az események kronológiai feltárása révén teremtsen új értelmezési kereteket, de az értelmező, interpretatív jelleg okán, a terület neveléstudományi aspektusainak megértése révén, az eddigiektől eltérő irányvonalakat, értelmezési kereteket megfogalmazására is alkalmassá váljon, vagy adott esetben ezidáig feltáratlan törvényszerűségeket is láthatóvá tegyen.

Mindemellett a kutatás céljaival összhangban, a korai fejlesztés történetének átfogó megrajzolásán túl olyan további problémátörténeti felvetések megalkotását is jelentheti, amely során egyéb, akár antropológiai kérdések megválaszolására is lehetőség adódik, úgy mint a koragyermekkel kapcsolatos elvárások változásai, a kapcsolódó tudományterületen azonosítható hatások és társadalmi értékválasztás mentén fejlődő gyermekkép tekintetében tetten érhető változások természete, fogalmi rendszerének alakulása, valamint e feltételezett változások kölcsönhatása a gyakorlati pedagógiai cselekvésekre; továbbá választ kaphatunk arra a kérdésünkre is, miszerint létrejött-e új szakcsoport a tárgyalt terület vonatkozásában.

Irodalom

- Abbott, A. (1988): *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labor.* The University of Chicago Press.
- Barabási, A-L. (2016): *Network Science.* Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (2002): *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről.* [Trans. Berkovits Balázs.] Napvilág.
- Brailas, A. V. (2014): *Networked Grounded Theory.* *The Qualitative Report*, 19(8), 1-16. <https://doi.org/10.46743/21603715/2014.1270>
- Feldman, M. A. (2004). (Ed.): *Early intervention: The essential readings.* John Wiley & Sons.
- Foucault, M. (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története.* Gondolat Könyvkiadó. (Original work published 1975)
- Forrai, J. (2019): *Memoirs of the Beginnings of Conductive Pedagogy and András Pető.* Új Aranyhíd Press.
- Garai I. (2022): *A középiskolai tanári professzió intézményesülésének folyamatai: A tanárvizsgáló bizottság és a tanárképző intézet működése a pesti tudományegyetemen az 1862–1919 közötti időszakban.* ELTE Eötvös József Collegium.
- Gordosné Szabó A. (2012): *Gyógyító pedagógia – Nevelés és terápia.* Medicina Könyvkiadó.

- Guralnick, M. J. (2008). International Perspectives on Early Intervention: A Search for Common Ground. *Journal of Early Intervention*, 30(2), 90–101.
<https://doi.org/10.1177/1053815107313483>
- Hári M. (1997): A konduktív pedagógia története. MPANNI.
- Kereki J. (2020): A kora gyermekkori intervenciók rendszer működése és fejlesztési lehetőségei az egységes ellátási út tükrében. [Doktori disszertáció], ELTE PPK, Neveléstudományi Doktori Iskola.
- Kereki J. & Lannert J. (2009): A korai intervenciók intézményrendszer hazai működése. TÁRKI-TUDOK Zrt – FSZK.
- Németh A. & Pukánszky B. (2004): A pedagógiai problémátörténete. Gondolat Kiadó.
- Németh A. (2005): A magyar pedagógus professzió kialakulásának előtörténete. A 18. században és a 19. század első felében. *Pedagógusképzés*, 3(1), 17–32.
- Németh, A. (2014): Emberi idővilágok. Pedagógiai megközelítések. Gondolat Kiadó.
- Saldana, J. (2013): *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. SAGE.
- Sanda, I. D. (2012): A pedagógiai tér minőségi dimenziói. Értelmezési lehetőségek – elmélet és gyakorlat. *Képzés és Gyakorlat*, 10(1-2), 144–158.
- Szabó Z. A. (2015): Hálózat–tudomány–történet. Szakirodalmi áttekintés és módszertani javaslatok a magyar neveléstudomány 1945 és 1989 közötti kommunikációs sajátosságainak feltárásához. In: Németh, A., Biró, Zs. & Garai, I. (Eds.) *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében*. 83–111. Gondolat Kiadó.
- Vértés O. J. (1940): *A gyógyító nevelés rendszere*. Kókai Lajos kiadása.
- Woodhead, M., Feathersone, I., Bolton, L., & Robertson, P. (2014): Early childhood development: Delivering inter-sectoral policies, programmes and services in low-resource settings [Topic guide]. Health & Education Advice & Resource Team (HEART). <https://oro.open.ac.uk/41552/> (Letöltés dátuma: 2025.01.10.)